

METODOLOGIYA VA TARIXIY MANBA

Tursunov Shohrux Daminovich
G'ulomov Baxodir Ikromovich

Nizomiy nomidagi O'zMPU Tarix fakulteti kechgi bo'lim 401-guruh talabalari

Yakobjanov J.J

Ilmiy rahbar: PhD, dots.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada biz tarixiy tadqiqot usullari yani tarixiy metodologiya haqida ba'tafsil bayon etilgan bo'lib, tarixiy haqiqatni aniqlash uchun qo'llaniladigan prinsiplar va usullar majmuasini yoritgan holda tadqiq etilgan*

Kalit so'zlar: *Istorizm, Ob'ektivlik, Xronologiya, Solnoma, farmon, xatl, bitik, kundalik, qurol-yarog, numizmatika, migratsiyasi, sivilizatsiya, pergament*

METHODOLOGY AND HISTORICAL SOURCE

Abstract: *In this article, historical research methods, specifically historical methodology, are described in detail, exploring the set of principles and methods used to determine historical truth.*

Keywords: *Historicism, Objectivity, Chronology, Chronicle, decree, letter, inscription, diary, weapons, numismatics, migration, civilization, parchment*

МЕТОДОЛОГИЯ И ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

Абстрактный: *У данной статье подробно изложены методы исторического исследования, то есть историческая методология, и исследована совокупность принципов и методов, применяемых для установления исторической истины.*

Ключевые слова: *Историзм, Объективность, Хронология, Летопись, указ, письмо, надпись, дневник, оружие, нумизматика, миграция, цивилизация, пергамент*

Tarix — shunchaki sanalar va voqealar to'plami emas. U o'tmishdagi jarayonlarni mantiqiy bog'liqlikda o'rganuvchi murakkab fandır. Bu jarayonda ikki muhim ustun mavjud: Metodologiya (tadqiqot usullari) va mnbashunoslik (ma'lumotlar bazasi).

Tarixiy metodologiya: Tadqiqotning “Yuragi” hisoblanadi.

Metodologiya — bu tarixiy haqiqatni aniqlash uchun qo'llaniladigan prinsiplar va usullar majmuasidir. U tarixchiga “Nima bo'lgan?” degan savoldan tashqari, “Nima uchun shunday bo'lgan?” degan savolga javob topishga yordam beradi.

Tarixiy manba — bu insoniyat faoliyati natijasida yaratilgan va o'tmish haqida ma'lumot saqlagan har qanday ob'ektdir. Manbashunoslik fani bu yodgorliklarning haqqoniyligini va ilmiy qiymatini o'rganadi.

Ichki tanqid: Manba ichidagi ma'lumotlarning mantiqiylikini va boshqa manbalarga mosligini tekshirish. Muallif adashmaganmi yoki ataylab yolg'on yozmaganmi?

Metodologiya va manbaning o'zaro bog'liqligi

Agar manbalar "g'isht" bo'lsa, metodologiya — bu g'ishtlardan mustahkam bino qurish uchun xizmat qiladigan "loyiha" va "ustoz"dir. Manbasiz metodologiya asossiz nazariyaga, metodologiyasiz manba esa shunchaki tartibsiz faktlar to'plamiga aylanib qoladi.

Tarixiy metodologiyaning fundamental yo'nalishlari

Metodologiya tarixchiga voqealarni qanday tartibga solishni o'rgatadi. Hozirgi zamon tarix fanida bir necha asosiy yondashuvlar mavjud:

Sivilizatsiyaviy yondashuv: Har bir jamiyatni (masalan, Islom sivilizatsiyasi, G'arb sivilizatsiyasi) o'ziga xos qadriyatlari, madaniyati va rivojlanish qonuniyatlari asosida o'rganadi.

Formatsiyaviy yondashuv: Jamiyatni iqtisodiy asos (ishlab chiqarish munosabatlari) va ustqurma (siyosat, din) nuqtai nazaridan tahlil qiladi (masalan, feodalizm, kapitalizm).

Antropologik yondashuv: Diqqat markaziga "kichik odam"ni va uning kundalik hayotini, ruhiyatini (mentaliteti) qo'yadi. Bu yo'nalish "kundalik hayot tarixi" deb ham ataladi.

Manbashunoslikning "Oltin Qoidalari" va tasnifi

Manbalar — tarixning xomashyosidir. Ularni tizimlashtirish uchun quyidagi mezonlardan foydalaniladi:

Yozma manbalarning ichki turlari:

Narrativ (hikoyaviy) manbalar: Solnomalar, xotiralar, biograafiyalar. Bularda muallifning sub'ektiv qarashi kuchli bo'ladi.

Hujjatli manbalar: Davlat arxivlari, qonun hujjatlari, statistik ma'lumotlar. Bular voqeani quruq va aniq faktlar bilan aks ettiradi.

Epitafik manbalar: Qabr toshlari va binolar devoridagi bitiklar (masalan, O'rxun-Enasoy bitiklari)⁴⁶.

Arxeologik va moddiy manbalar:

Bu guruhga nafaqat qadimiy shaharlar, balki numizmatika (tangalar), sfragistika (muhrlar), geraldika (gerblar) va faleristika (orden va medallar) ham kiradi. Tangalar hukmdorning ismi, davlat chegaralari va iqtisodiy ahvoli haqida eng aniq ma'lumot beruvchi "sovuq" manbalardir.

Zamonaviy tarixshunoslikda yangi metodlar

Bugungi kunda tarix fani faqat arxivlar bilan cheklanib qolmayapti:

Kliometriya (Matematik tarix): Tarixiy jarayonlarni (aholi soni, savdo aylanmasi) matematik modellar va kompyuter tahlili yordamida o'rganish.

⁴⁶ G. Gulyamov. Manbashunoslik asoslari. (O'quv qo'llanma).

Oral History (Og'zaki tarix): Tirik guvohlar bilan suhbatlar o'tkazish orqali yaqin o'tmish xotiralarini hujjatlashtirish.

Genezis tahlili: DNK tahlillari orqali xalqlarning ko'chishi (migratsiyasi) va etnogenezini (kelib chiqishini) aniqlash.

Metodologiyaning amaliy ahamiyati

Metodologiya tarixni "yolg'on afsonalar" dan himoya qiladi. To'g'ri metod tanlansa: Voqealarning sabab-oqibat zanjiri tiklanadi.

Tarixiy shaxslarning faoliyatiga xolis baho beriladi.

Milliy tarix jahon tarixi kontekstida qanday o'rin tutishi oydinlashadi.

Tarixiy tadqiqotning epistemologiyasi va texnologik transformatsiyasi

Tarixiy bilishning yangi gorizontalari (Metodologik Yangilanish)

Oldingi ma'lumotlardan farqli o'laroq, zamonaviy metodologiya faqat "nima bo'ldi?" degan savolga emas, balki "tarixiy xotira qanday shakllanadi?" degan masalaga e'tibor qaratmoqda⁴⁷.

Komparativistika (Qiyosiy tahlil): Bu metod bir-biri bilan bevosita bog'liq bo'lmagan jamiyatlarni (masalan, IX asrdagi Somoniylar davlati va Karolinglar imperiyasi) o'xshash ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmalar asosida qiyoslash imkonini beradi.

Retrospektiv metod: Bugungi kunda mavjud bo'lgan natijadan orqaga qarab, uning kelib chiqish sabablarini izlash. Bu usul ayniqsa etnik jarayonlar va davlatchilik asoslarini o'rganishda qo'llaniladi.

Psixotarix: Tarixiy shaxslarning qaror qabul qilish mexanizmlarini psixologik tahlil qilish orqali siyosiy voqealarning ichki sabablarini yoritish.

Manbashunoslikning Maxsus Sohalari (Yordamchi Fanlar)

Manbalar bilan ishlashda faqat matnni o'qish yetarli emas. Quyidagi yordamchi fanlar manbaning "gapirmaydigan" qismlarini ochib beradi:

Paleografiya: Qadimiy yozuvlar, harflarning shakli va yozuv materiallarini (papiirus, pergament, qog'oz) o'rganish orqali manbaning aniq vaqtini belgilaydi.

Diplomatika: Rasmiy hujjatlarning (farmonlar, shartnomalar) shakli, tili va tuzilishini tahlil qilib, ularning soxta yoki haqiqiylikini ajratib beradi.

Kodikologiya: Qo'lyozma kitoblarning tayyorlanish san'ati, muqovasi va bezaklarini o'rganuvchi soha bo'lib, bu orqali o'sha davr madaniy darajasi aniqlanadi⁴⁸.

Raqamli tarixshunoslik (Digital History)

XXI asr metodologiyasining eng katta yangiligi — bu manbalarni raqamlashtirish va Katta ma'lumotlar (Big Data) bilan ishlashdir.

GIS-texnologiyalar: Tarixiy xaritalarni zamonaviy sun'iy yo'ldosh xaritalari ustiga tushirish orqali qadimiy savdo yo'llari va shahar topografiyasini aniq tiklash.

⁴⁷ D. Alimova. Tarixiy psixologiya va tarixiy xolislik. (Ilmiy maqolalar to'plami).

⁴⁸ D. Alimova. Tarixiy psixologiya va tarixiy xolislik. (Ilmiy maqolalar to'plami).

Matnli tahlil algoritmlari: Minglab sahifalik arxiv hujjatlari orasidan kalit so'zlar yordamida ijtimoiy tendensiyalarni (masalan, inflyatsiya yoki migratsiya darajasi) aniqlash⁴⁹.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A. Sagdullayev, G. Aminov, F. Doniyorov. O'zbekiston tarixi: metodologik asoslar, yo'nalishlar va usullar. (Toshkent, 2012).
2. G. Gulyamov. Manbashunoslik asoslari. (O'quv qo'llanma).
3. D. Alimova. Tarixiy psixologiya va tarixiy xolislik. (Ilmiy maqolalar to'plami).
4. M. Ishoqov. Paleografiya va epigrafika. (Toshkent, 2009).

---

⁴⁹ M. Ishoqov. Paleografiya va epigrafika. (Toshkent, 2009).